

РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЯК ОСНОВА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AS A BASIS FOR ENSURING FOOD SECURITY

Лариса ГАСУХА,
завідувач сектору економічного аналізу
головного управління агропромислового
розвитку Волинської обласної
державної адміністрації

Larysa GASUKHA,
Head of the Economic Analysis
Department of Agricultural
Development, Volyn Regional
State Administration

Досвід провідних країн свідчить, що розвиток аграрного сектора економіки є одним з основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин як у регіонах, так і в країні в цілому, а отже, її продовольчої безпеки.

Продовольча безпека має давнє історичне коріння і є однією з першочергових глобальних проблем людства, невід'ємною складовою національної економічної безпеки.

З огляду на важливість сільськогосподарського виробництва для економіки країни закономірним є зростаючий інтерес до проблем його розвитку в контексті вирішення проблеми продовольчої безпеки. Актуальність дослідження саме таких аспектів проблеми підвищується у зв'язку зі вступом України до СОТ.

З набуттям незалежності Україна зіткнулася з проблемою загрози продовольчої безпеки, що було зумовлено низкою негативних тенденцій, серед яких найважливішими були такі: різке зростання виробництва сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування, зростання безробіття, обвальне падіння купівельної спроможності населення, суттєве зростання імпорту продовольчих товарів тощо.

В умовах зниження платоспроможності населення калорійність середньодобового споживання в розрахунку на одну особу зменшилася в 1999 році майже на 30% (порівняно з 1990) і становила 2565 ккал, наблизившись до міжнародного критерію з порогу бідності (2500 ккал). Певна стабілізація й нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у 2000-2011 роках дали змогу підвищити рівень споживання основних продуктів харчування на душу населення, однак щодо деяких видів він все ще залишається нижчим від раціональних норм.

На актуальність проблеми продовольчої безпеки вказують численні теоретичні дослідження й узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Не зменшуючи значення робіт, присвячених проблемі дослідження продовольчої безпеки, необхідно зазначити, що багато теоретичних питань є ще досі не розв'язаними й залишаються дискусійними.

Метою статті є дослідження стану продовольчої безпеки України й визначення основних напрямів подальшого розвитку агропромислового комплексу як гаранта продовольчої безпеки.

Без забезпечення населення достатньою кількістю продовольства відповідної якості неможливо досягнути сталого соціально-економічного розвитку суспільства. Тому питання гарантування продовольчої безпеки територій може розглядатися як один із найважливіших національних пріоритетів, який вимагає посиленої уваги органів державної влади всіх рівнів.

Саме нині, коли особливо чітко проглядаються як недоліки та помилки в аграрній реформі, так і елементи тих позитивних результатів, заради яких здійснювалися кардинальні економічні перетворення, актуальним є питання

Розглянуто сучасний стан формування продовольчої безпеки України на основі особливостей розвитку сільського господарства, оцінки рівнів виробництва та споживання, обсягів експорту й імпорту сільськогосподарської продукції. Визначено першочергові завдання розвитку агропромислового комплексу для гарантування продовольчої безпеки держави.

The publication deals with the current state of food security in Ukraine on the basis of characteristics of agricultural development, assess the levels of production and consumption, exports and imports of agricultural products. It defines the priorities of agricultural development to ensure food security.

формування системи продовольчої безпеки країни, яка відповідає принципам функціонування ринкової економіки та яка визначає напрями здійснення агропродовольчої політики держави як однієї з пріоритетних.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» пріоритетами національних інтересів України є гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина [2]. Як зазначено в статті 48 Конституції України, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування [1].

У проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», який зареєстрований у Верховній Раді, продовольча безпека – це соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні й демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [4].

Указом Президента України від 8 червня 2012 року №389/2012 затверджено Стратегію національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», якою передбачено створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектора для забезпечення потреб населення України в доступному, якісному й безпечному продовольстві, утвердження нашої держави в ролі важливого експортера аграрної продукції, захист внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції [3].

Україна в минулому році увійшла до трійки світових лідерів за експортом зерна, в тому числі за експортом ячменю – 1-е місце, пшениці – 6-е місце, за експортом соняшникової олії – 1-е місце у світі. У 2011 році Україна посіла 4-е місце в Європі і 7-е місце у світі за обсягами виробництва картоплі. Наша держава – найбільший в Європі виробник моркви в 2011 році, вона знаходилася на 2-му місці в Європі з виробництва цибулі.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки. Воно забезпечує 8,2% валової доданої вартості, в цій сфері зайнято понад 3 млн. населення, використовуються основні засоби вартістю понад 100 млрд. грн., функціонує майже 56,5 тисяч господарюючих суб'єктів, що використовують 21,6 млн. га сільськогосподарських угідь. Вироблена в сільському господарстві 1 гривня продукції дає змогу одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях [7, с. 4].

Сільське господарство може стати джерелом зростання національної економіки. Індекс продукції сільськогосподарства України у 2011 році становив 117% до попереднього року. Крім очевидної масштабності даної галузі, її можливості щодо забезпечення економічного зростання демонструє потенціал ринкових і неринкових підгалузей сільського господарства, які стимулюють високі темпи зростання в інших секторах економіки за рахунок

мультиплікативного ефекту. Адже зростання ВВП, обумовлене піднесенням сільського господарства, щонайменше удвічі ефективніше сприяє скороченню бідності, ніж зростання ВВП, отримане за рахунок інших галузей.

Формування продовольчої безпеки держави вимагає вдосконалення системи моніторингу, на яку покладається завдання визначення її фактичного стану шляхом запровадження показників (індикаторів), збору обробки та аналізу інформації про розвиток ситуації, прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчої безпеки та визначення механізму оперативного реагування на них. Одним з індикаторів, що характеризує продовольчу безпеку держави, є показник достатності споживання основних видів продуктів харчування, який представлено в **табл. 1**.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Споживання населенням України основних видів продукції у 2011 році у відсотку до раціональної норми представлено на **рисунку**.

У 2011 році в Україні щодо більшості основних видів продовольства фактичне споживання було вищим від раціональних норм. Однак відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось стосовно плодів, ягід і винограду – на 41,6%, молока й молокопродуктів – на 46,1%, м'яса й м'ясопродуктів – на 36%, риби та рибопродуктів – на 33%. Необхідно зазначити, що у 2011 році відбулося зменшення фактичного споживання м'яса, молока та риби населенням країни, незважаючи на його суттєве відставання від раціональних норм. Так, упродовж минулого року споживання м'яса на душу населення зменшилося порівняно з попереднім роком на 0,8 кг, молока – на 1,5 кг, риби і рибопродуктів – на 1,1 кг. Натомість, збільшилося споживання яєць на 20 шт. на душу населення, плодів – на 4,6 кг, а споживання овочів вперше за останні роки досягло раціональної норми.

Зміна обсягів споживання основних видів продуктів харчування в першу чергу пов'язана з рівнем цін на них. Так, зменшення споживання м'яса, молока та риби в Україні у 2011 році в основному викликано зростанням цін на м'ясо і м'ясопродукти на 9,8%, молоко та молокопродукти – на 6%, рибу – 9,9%.

Натомість індекс споживчих цін на фрукти, овочі та цукор становив лише 96,4; 55,9 та 79,5% відповідно, що й дозволило збільшити їх фактичне споживання у 2011 році.

За такими продовольчими групами, як хліб, хлібопродукти та картопля, фактичне споживання перевищило раціональну норму на 9-12%. Проте таке перевищення щодо зазначених груп продовольства є свідченням незбалансованості харчування населення,

Таблиця 1. Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування (на особу в рік; кілограмів)

Види продукції	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2011 році, кг	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	110,4	1,09
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80	51,2	0,64
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380	204,9	0,54
Риба і рибопродукти	20	13,4	0,67
Яйця (шт.)	290	310,0	1,07
Овочі та баштанні	161	162,8	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90	52,6	0,58
Картопля	124	139,3	1,12
Цукор	38	38,5	1,01
Олія рослинна	13	13,7	1,05

Складено на основі: [6]

яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно більш доступних продуктів.

У 2011 році середньодобова поживність раціону українця становила 2951 ккал, що на 18% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Це на 18 ккал більше, ніж у 2010 році та на 290 ккал більше, ніж у 2000 році. Однак порівняно із 2008 роком споживання калорій населенням України зменшилося на 1,6%.

При цьому, як і в попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість 27,3% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений граничний критерій (55%).

Ще один індикатор продовольчої безпеки – економічна доступність продуктів харчування – визначається як частка сукупних витрат на харчування в загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств.

За даними Держкомстату, у 2011 році середні сукупні витрати домогосподарств становили 3456 гривень на місяць, що на 12,5% більше проти попереднього року. Із загальної суми витрат домогосподарств витрачали на харчування 1773,6 гривні на місяць проти 1586,1 гривні у 2010 році.

Таким чином, індикатор доступності продуктів харчування в минулому році становив 51,3% при його 60-відсотковому граничному критерії. Порівняно із 2010 роком цей показник погіршився на 0,3 відсоткових пункта.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 21,1% (386,8 грн. на домогосподарство), овочі (включаючи картоплю) – 14,6% (268,4 грн.), хліб і хлібопродукти – 13,3% (245,5 грн.), молоко, сир і яйця – 12,8% (234,7 грн.).

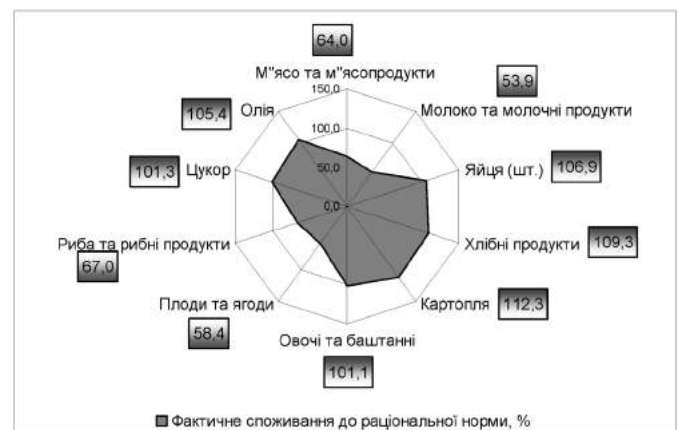
У країнах Європи питома вага витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах 20-25%.

Слід зазначити, що ємність ринків продовольства тих країн, що розвиваються, постійно збільшується як внаслідок зростання кількості населення, так і скорочення частки сільськогосподарських угідь чи природно-кліматичних змін. Тому доцільно із позиції оцінки продовольчої безпеки також приділити увагу основним тенденціям у зовнішньоекономічній діяльності України у сфері реалізації агропромислової продукції.

На сьогодні Україна вже займає достатньо вагоме місце на світовому ринку. Водночас, враховуючи наявний потенціал, а не лише фактичні обсяги реалізації продукції, потрібно зазначити, що вітчизняна економіка не використовує його повною мірою. Місце України на світовому ринку сільськогосподарської продукції можна оцінити з даних **табл. 2**, де наведено обрані країни та їх частки у світовому виробництві окремих сільськогосподарських культур.

Загалом, незважаючи на значні труднощі в розвитку сільського господарства України, експортна діяльність цього сектора економіки

Рисунок. Відсоток забезпечення раціональної норми споживання населенням України основних продуктів харчування

Складено на основі: [6]

Таблиця 2. Частка країн у світовому виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, %

Країни	Пшениця	Жито	Ячмінь	Картопля	Цукрові буряки	Овочі	Фрукти
Білорусь	–	8,9	1,4	2,8	1,5	0,2	0,1
Канада	3,3	1,6	8,2	1,6	0,3	0,3	0,1
Китай	–	–	–	18,2	3,6	49,7	18,5
Німеччина	3,4	18,3	7,8	3,8	10,2	0,4	0,5
Польща	1,4	21,2	3,0	3,8	5,1	0,6	0,2
Російська Федерація	8,2	26,5	11,7	11,9	11,7	1,8	0,8
США	9,2	1,4	3,4	6,6	12,9	4,3	4,7
Україна	2,3	3,8	4,5	6,2	6,9	0,8	0,3
Франція	5,4	0,8	7,1	2,3	13,5	0,6	1,7

Складено на основі: [8]

все ж має тенденцію до поступового зростання. Найбільшу частку має продукція рослинництва – 8,1% від загальних обсягів експорту України (насамперед це зернові культури, насіння і плоди олійних рослин), дещо меншими обсягами характеризуються жири та олія тваринного і рослинного походження (5%), готові харчові продукти (4,3%), а також живі тварини і продукти тваринного походження (1,5%). Загалом продукція сільського господарства та продуктів харчування мають значну частку в загальних обсягах експорту України. У 2011 році вони становили 18,8%, або 12,8 млрд. дол. США [6].

Тривожним фактом щодо зовнішньоекономічної діяльності агропромислового сектора України є насамперед те, що у вітчизняному сільськогосподарському експорті переважає продукція з низьким рівнем обробки та низькою доданою вартістю, а в імпорті – ситуація протилежна. Це ще раз ілюструє проблему низької конкурентоспроможності та нерозвиненості переробної промисловості України, що спричиняє сировинну орієнтацію вітчизняного експорту в сільськогосподарському секторі та необхідність імпорту готової продукції, яка фактично могла б потенційно вироблятися в Україні та експортуватися в інші країни [5, с. 77].

Проблема продовольчої безпеки має вирішуватися не лише на національному, а й на регіональному рівні. Це обумовлено нерівномірністю соціально-економічного розвитку окремих територій держави, що є наслідком значних відмінностей в природно-кліматичних умовах, виробничо-економічному потенціалі. Підвищення рівня відповідальності суб'єктів держави за забезпечення населення якісним продовольством вимагає формування адекватної регіональної політики продовольчої безпеки.

Проведений аналіз довів, що, незважаючи на певні позитивні тенденції в забезпеченні продовольчої безпеки України, існують невирішені питання розвитку вітчизняного сільського господарства. При відсутності дієвих заходів щодо структурної перебудови сільського господарства, перейняття успішного зарубіжного досвіду управління сільськими територіями, активізації сільського населення до пошуку інноваційних підходів щодо здійснення сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності неможливим буде досягнення високого рівня продовольчої безпеки навіть у середньостроковій перспективі. Не можна допустити скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства, втрати від якого можуть призвести до необхідності збільшення імпорту продуктів харчування за зростаючими світовими цінами та викликати додаткові труднощі як із забезпеченням продовольчої безпеки, так і станом платіжного балансу країни.

Подальший розвиток агропромислового комплексу як однієї з найважливіших галузей економіки України потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Першочерговими завданнями розвитку агропромислового комплексу України для гарантування продовольчої безпеки мають стати:

□ завершення земельної реформи та на цій основі докорінна перебудова економічних відносин на селі;

□ фінансове оздоровлення галузі, ефективне кредитне обслуговування, впровадження системи іпотечного кредитування;

□ досягнення стабільного економічного зростання шляхом забезпечення умов для розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі;

□ підтримка створення нових та сприяння оптимізації діяльності існуючих сільськогосподарських підприємств шляхом залучення сучасних технологій виробництва, що забезпечували б зростання їх економічної ефективності та конкурентоспроможності продукції;

□ досягнення цілей економічного розвитку за рахунок лише відновлення великотоварного виробництва в аграрному секторі не буде ефективним без розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на внутрішні продовольчі ринки (у 2011 році у цій сфері отримано 55,1% продукції сільського господарства). Необхідна підтримка особистих селянських господарств населення та вдосконалення їх взаємодії з іншими суб'єктами агропромислового ринку з метою збільшення частки доходів та оптимізації структури виробництва;

□ сприяння залученню інвестицій в агропромисловий комплекс. Надання потенційним інвесторам необхідної допомоги при впровадженні інвестиційних проектів, пропагування інвестиційної привабливості галузі;

□ активізація виробництва продукції тваринництва з одночасним врегулюванням проблеми нерентабельності здійснення даного виду діяльності в Україні, що призвело до скорочення виробництва м'яса та м'ясопродуктів;

□ сприяння розвитку переробного виробництва на сільських територіях з метою зменшення собівартості готової продукції та зниження цін для кінцевих споживачів продуктів харчування;

□ наближення нормативів стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування до європейських з метою активізації виходу вітчизняних виробників на зовнішні ринки збуту.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан розвитку світової та національної економіки свідчить, що аграрний потенціал України може не лише гарантувати продовольчу безпеку, а й зробити Україну одним з найважливіших учасників глобального продовольчого ринку. Проте досягнення цієї мети вимагає посилення організаційних зусиль виробників, науковців та органів державної влади на всіх рівнях.

CONCLUSIONS

The current state of world and national economy shows that the agricultural potential of Ukraine can guarantee not only food security but also make Ukraine one of the most important participants in the global food market. However, achieving this goal requires strengthening the organizational efforts of producers, researchers and public authorities at all levels.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
3. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
4. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Крупін В.Є. Аспекти формування продовольчої безпеки України / В.Є. Крупін, Я.Я. Пушак // Економічні інновації. – 2012. – № 47. – С. 70-80.
6. Статистична інформація: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
8. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2009. – 395 s.